

امکان سنجی بازآفرینی مسیر معنوی هجرت امام رضا علیه السلام به ایران با تأکید بر گردشگری مذهبی

اصغر مولائی^۱

چکیده

امام رضا علیه السلام با هجرت به سرزمین ایران، معنویتی را بر نقاط مختلف مسیر هجرت خویش به ارمنان آوردند که امروزه میراثی معنوی برای علاقه‌مندان آن حضرت محسوب می‌شود. مسیر معنوی هجرت امام رضا علیه السلام با برخورداری از ظرفیت‌های عظیمی در ابعاد مختلف زیارتی، اجتماعی و فرهنگی می‌تواند به عنوان مسیری برای گردشگران مذهبی و زائران آن حضرت ارتقا یابد. هدف این پژوهش ارائه راهبردهای احیا و ارتقای این مسیر معنوی و زیارتی است که با روش تحقیق تحلیلی - تاریخی، با رویکرد کیفی و میان‌رشته‌ای و با استفاده از شیوه‌های مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی و میدانی انجام شده است.

نتایج پژوهش بیانگر آن است که مسیر معنوی از منظر طراحی شهری و معماری و نیز تخصص‌های مرتبط در ابعاد و مؤلفه‌های چندگانه قابل بازشناسی است. این مؤلفه‌ها عبارتند از: فضای - کالبدی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، منظر، زمینه زمان، ریخت‌شناسی، ادراک، کارکرد، زیست بوم. این مسیر با عبور از چهار منطقه متنوع طبیعی و فرهنگی و اجتماعی ایران (منطقه جنوب غربی، منطقه کوهستانی یاسوج و فارس، منطقه مرکزی کویری و منطقه شمال شرقی؛ با زمینه‌های ارزشمند طبیعی - زیست - محیطی، تاریخی، فرهنگی و کالبدی) متعلق به قبل و بعد از سفر امام رضا علیه السلام است. محور فرهنگی - گردشگری رضوی با بهره‌مندی از زیرساخت‌های گردشگری، مذهبی، حمل‌ونقلی، تفریحی به مثابه محوری آیینی، فرهنگی، گردشگری و مذهبی در سطح ملی و بین‌المللی عمل می‌کند. طراحی - شهری و منطقه‌ای زمینه‌گرا به توسعه همه‌جانبه کمی و کیفی این محور با رویکرد ایرانی - اسلامی منجر خواهد شد.

کلیدواژه‌ها: مسیر معنوی، هجرت امام رضا، حرم مطهر امام رضا، زیارت، قدمگاه.

۱. استادیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

گرامیداشت اولیای خدا مهم‌ترین ضرورت و فلسفه احداث بقاع متبرکه و حرم‌های مطهر است. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: ﴿مَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ﴾؛ «هر کس شعائر خدا را بزرگ شمارد بی‌تردید [این تعظیم شعائر الهی] نشئت یافته از تقوای دل‌هاست» (حج: ۳۲). مفهوم این آیه نسبت به تمام شعائر اسلامی عمومیت دارد؛ به عبارت دیگر تمام آنچه در برنامه‌های دینی وارد شده و انسان را به یاد خدا و عظمت آئین او می‌اندازد شعائر الهی است و بزرگداشت آن نشانه تقوای دل‌ها است.

«شعائر»، جمع شعیره، به معنای «علامت و نشانه» است. بنابراین «شعائرالله» به معنای «نشانه‌های پروردگار» است که شامل سرفصل‌های آئین الهی و برنامه‌های کلی از قبیل مناسک حج، ساختن مرقد و آرامگاه برای اولیاءالله، اذان، نشر معارف دینی، عزاداری و احیای سنت‌های اهل بیت علیهم‌السلام است. قرآن کریم صفا و مروه را از شعائر الهی می‌داند: ﴿إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ﴾ (بقره: ۱۵۸).

همچنین خداوند در سوره کهف در تکریم و بزرگداشت اصحاب کهف می‌فرماید: ﴿قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَسْجِدًا﴾؛ «کسانی که بر کارشان غلبه یافتند گفتند: حتماً بر ایشان مسجدی بنا خواهیم کرد» (کهف: ۲۱).

مقام و مرتبه اولیاءاللهی از آنجایی است که انبیا و امامان، نمایندگان و حجت خداوند بر روی زمین بوده و هستند. تمام آنچه در برنامه‌های دینی وارد شده است و انسان را به یاد خدا و عظمت آئین او می‌اندازد شعائر الهی است و بزرگداشت آن نشانه تقوای دل‌هاست. (مکارم، ۱۳۷۴، ج ۱۴، ص ۹۶ - ۹۷) بنابراین هرکسی برای تعظیم و بزرگداشت شعائر حرکت و عملی انجام دهد، منشأ عمل او تقوای قلب خواهد بود. حقیقت تعظیم آن است که مقام و موقعیت این شعائر را در افکار و اذهان و ظاهر و باطن بالا ببرند و آنچه

درخور احترام و عظمت آنهاست به جای آوردن. «تعظیم شعائر الهی» به این است که جنبه نمادین داشته باشد که بیشترین تأثیر را دارد. گرامیداشت اولیای خدا را می‌توان در قالب زنده کردن نام و خاطره آنان در فرهنگ عمومی جامعه، زیارت و اظهار ارادت به مظهرشان، ادامه راه و اهداف متعالی آنان و جاری کردن معارف آنان در سبک زندگی مردم برشمرد.

عرض ارادت و محبت به محضر اولیاءالله باید از عمق قلب باشد و زیارت ایشان نیز در تداوم بندگی خداوند و اتصال به معارف حقیقی او باشد.

گر میسر نشود بوسه زخم پایش را هر کجا پای نهد بوسه زخم جایش را

اهداف، پرسش‌ها، روش و فرایند پژوهش

هدف پژوهش حاضر، ارائه راهبردهای احیا و ارتقای مسیر معنوی و زیارتی هجرت امام رضا علیه السلام در ایران است. همچنین سؤال پژوهش حاضر عبارت است از: اصول و راهبردهای احیای مسیر معنوی هجرت امام رضا علیه السلام در ایران کدامند؟

با توجه به ماهیت پژوهش، روش نگارش تحقیق، تحلیلی و تاریخی خواهد بود و از روش‌های پژوهشی، توصیفی و تحلیلی استفاده می‌شود. در این نوع تحقیق ضمن مؤلفه‌های تحقیق، توصیف روابط بین آنها نیز تحلیل می‌شود؛ به عبارت دیگر شناخت و تحلیل در این نوع پژوهش‌ها با رویکرد کیفی همراه است.

مبانی و چارچوب نظری پژوهش

۱. مسیر هجرت امام رضا علیه السلام به ایران

مسیر حرکت امام رضا علیه السلام از مدینه تا مرو، در حال حاضر در محدوده چهار کشور عربستان، عراق، ایران و ترکمنستان قرار می‌گیرد. محدوده مربوط به ایران، مناطق و آبادی‌های متعددی از جنوب غربی تا شمال شرقی کشور را فرا می‌گیرد. مأمون برای عملی کردن اهدافش چند تن از مأموران مخصوص خود

را به مدینه، خدمت حضرت رضا (ع) فرستاد تا حضرت را به اجبار به سوی خراسان روانه کنند. همچنین دستور داد حضرت را از راهی بیاورند که کمتر با شیعیان برخورد داشته باشند. مسیر اصلی در آن زمان راه کوفه، جبل، کرمانشاه و قم بوده است که نقاط شیعه‌نشین و مراکز قدرت شیعیان بوده است. مأمون احتمال می‌داد که ممکن است شیعیان با مشاهده امام میان خود، به شور و هیجان آیند و مانع حرکت ایشان شوند و بخواهند آن حضرت را نزد خود نگه دارند که در این صورت مشکلات حکومت چند برابر می‌شد. از این رو امام را از مسیر بصره، اهواز و فارس به سوی مرو حرکت داد. مأموران او نیز پیوسته حضرت را زیر نظر داشتند و اعمال امام را به او گزارش می‌دادند. (علیخانی، ۱۳۹۱، ص ۱)

در منابع و اسناد معتبر از سفر امام رضا (ع) و توقف ایشان در مسیرها، به نقاط زیر اشاره شده است:

- عبور کاروان امام پس از بصره از نزدیکی کوفه به بغداد و از آنجا به قم و

اقامت در محل فعلی «مدرسه رضویه». (ابن طاووس، ۱۳۶۸، ص ۱۰۵)

- برخی از تاریخ‌نگاران مسیر حرکت را از مدینه، بصره، اهواز، فارس،

اصفهان، قم، ری، سمنان، دامغان، نیشابور، طوس، سرخس به مرو ذکر کرده‌اند.

(صنیع‌الدوله، ۱۳۶۲، ص ۷۴۰)

- مسیر کاروان امام رضا (ع) از طریق معدن نقره، نیاج بصره، اهواز، فارس،

یزد و خراسان است. (عرفان‌منش، ۱۳۷۶، ص ۲۳)

- در کتاب *عیون اخبار الرضا*، به محل اقامت امام رضا (ع) در نیشابور و

استقبال از ایشان اشاره شده است. (شیخ صدوق، ۱۳۷۸، ص ۱۳۵)

- ابن شهر آشوب، در کتاب *مناقب آل ابی‌طالب*، دهرسخ را محلی می‌داند

که آهویی به امام رضا (ع) پناهنده شد. (ابن شهر آشوب، ۱۳۹۲، ص ۳۴۸)

- حضرت رضا (ع) سپس به طوس رسیدند، حضرت در نوغان، که بخشی از

طوس بود، در روستای سناباد، داخل خانه حمید بن قحطیه طائی شدند؛ در

قبه‌ای که قبر هارون در آنجا بود، سپس با دست خود بالای قبر هارون خطی

کشیده و فرمودند: «اینجا تربت من است، من در اینجا دفن خواهم شد». (مفید، ۱۴۱۳، ص ۲۷۰)

- در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده که مرو را ذوالقرنین ساخت و عزیر پیامبر در آن نماز خواند. (طبرسی، ۱۳۹۲، ص ۸۹)

- امام رضا علیه السلام و همراهان پس از ترک نیاج از طرف بادیه به سمت بصره حرکت کردند و پس از ترک بصره با کشتی وارد خرمشهر شدند و از آنجا رهسپار اهواز شدند. (رفیعی، ۱۳۸۹، ص ۱۶۳).

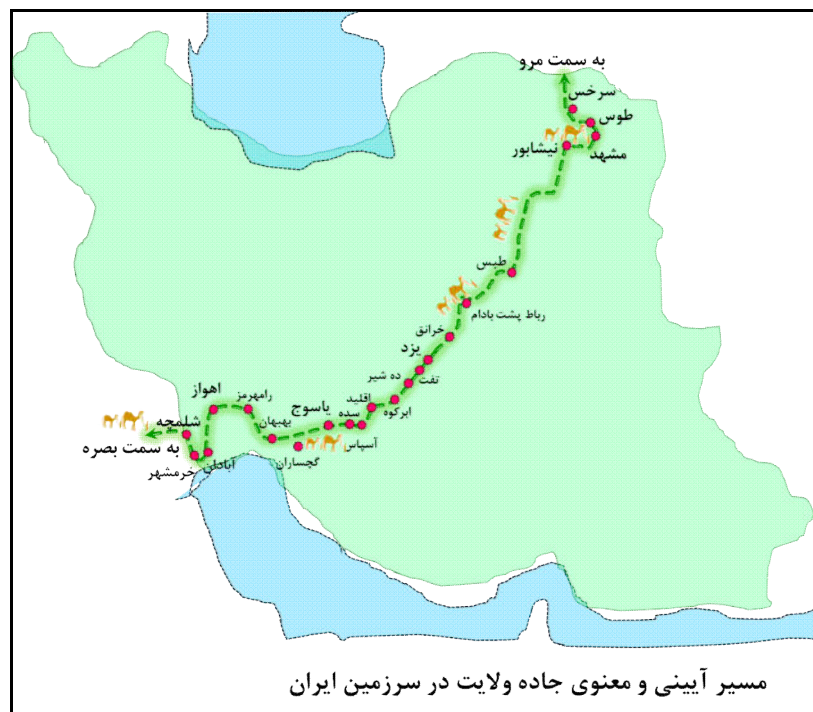
- شیخ صدوق از رجاء بن ابی ضحاک روایت کرده است که گفت مأمون مرا فرستاد که حضرت رضا علیه السلام را از مدینه به مرو آورم و امر کرد آن جناب را از راه بصره و اهواز و فارس حرکت دهم و از طریق قم نبرم و او را نیز امر کرد که آن جناب را در شب و روز حفظ کنم. (قمی، ۱۳۷۶، ص ۹۹۳).

مسیر هجرت امام رضا علیه السلام از مدینه به مرو همانند شکل شماره ۲ چنین است: مدینه، مکه، نیاج، بصره، اهواز، اریق (اریک)، ارجان (بهبهان)، ابرکوه (ابرقو)، دهشیر (فراشاه)، یزد، قدمگاه خرائق (مشهدک)، رباط پشت بادام، نیشابور، قدمگاه نیشابور، دهرسخ، طوس، سرخس، مرو. (سیدکباری، ۱۳۷۶، ص ۲۳)

شکل ۱ - قدمگاهها؛ نمادهای ذهنی و عینی؛ قدمگاه شلمچه (سمت راست) و قدمگاه

دهسرخ مشهد (سمت چپ) (مولائی، ۱۳۹۵، ص ۱۶)

شکل ۲ - مسیر حرکت امام رضا (ع) از مدینه تا طوس، گذرگاه‌ها و توقف‌گاه‌های کاروان امام رضا (ع) در سرزمین ایران (نگارنده)

۲. مسیرهای آئینی و مذهبی

مسیرهای آئینی- مذهبی، مانند مسیرهای زیارتی، مسیرهایی هستند که به دلیل وقوع رویدادهای مذهبی در گذشته، حاوی زمینه‌ها و معانی فرهنگی، اجتماعی و مذهبی هستند. این مسیرها اغلب به دست مردم و مسئولین، به طور مستقیم و غیرمستقیم، گرامیداشت و احیا می‌شوند. برگزاری مراسم‌هایی در سالگرد واقعه مذهبی، مانند حرکت کاروان‌های پیاده زیارتی، یکی از رایج‌ترین سنت‌های مردمی بوده است. مسیرهای زیارتی اغلب به شهرها و مردم اهل تشیع اختصاص دارد که از جمله می‌توان به مسیر زائران اربعین امام حسین (ع) از نجف تا کربلا اشاره کرد. همچنین مسیر حرم حضرت معصومه (ع) تا مسجد مقدس جمکران را نیز به عنوان مسیری آئینی می‌توان نام برد.

در مسیر هجرت امام رضا علیه السلام به سرزمین ایران، مسیرهای منتهی به قدمگاه‌ها اغلب به عنوان مسیرهایی آیینی و فرهنگی پذیرفته می‌شود. حرکت جمعی مردم در قالب دسته‌ها و کاروان‌های زیارتی، عزاداری و سوگواری و نمادین، مسیرهای مربوطه را به صورت مسیرهایی آیینی با منظر فرهنگی رضوی تبدیل می‌کند. ایستگاه‌های اقامتی، خدمات‌رسانی، ایستگاه‌های صلواتی، مراکز درمانی و اورژانسی کارایی و عملکرد این مسیرها را ارتقا می‌بخشند. همچنین حضور و استقبال مردم از زائران و کاروان‌های پیاده و پذیرایی از آنها در نزدیکی آبادی‌ها و شهرها یکی از سنت‌های این مسیرهای آیینی است.

شیعیان در ایام انتهایی ماه صفر و شهادت امام رضا علیه السلام پیاده به مشهد می‌آیند تا ارادت و عشق خود را به ساحت مقدس آن حضرت نشان دهند. زائران پیاده امام هشتم علیه السلام، مسیر معرفت را با تاسی به ائمه اطهار علیهم السلام طی می‌کنند؛ چنان‌که این بزرگواران نیز سفرهای بی‌شماری به صورت پیاده تا خانه خدا طی کرده‌اند؛ مثلاً امام حسن مجتبی علیه السلام بیش از بیست سفر پیاده به مکه مکرّمه داشتند. پیاده‌روی تا مشهد مقدس و اجتماع عظیم شیعیان و عاشقان ائمه هدی علیهم السلام نشان از انسجام، وحدت و همگرایی امت مسلمان دارد؛ به گونه‌ای که در سال‌های اخیر (منتهی به سال ۱۳۹۴) سیصد هزار زائر پیاده، اعم از شیعه و سنی، با پای پیاده به مشهد مقدس سفر کردند.

شکل ۳- حرکت کاروان‌های پیاده در مناسبت‌های مذهبی، مانند دهه آخر ماه صفر، به سمت مشهد مقدس (مولائی، ۱۳۹۵، ص ۲۲)

مسیر معنوی رضوی را می‌توان در مناطق مختلف به مسیرهای زیارتی و گردشگری پیاده‌روی تبدیل کرد. مسیر نیشابور تا مشهد، که یکی از منزلگاه‌ها و مسیرهای مهم حرکت امام رضا (ع) است، مسیر مناسبی برای پیاده‌روی است. این مسیر ۱۱۸ کیلومتری از تنوع طبیعی، کالبدی و منظر فرهنگی جالب و متنوعی برخوردار است. برنامه‌ریزی و احداث امکانات دائمی و موقت برای زائران این مسیر معنوی به همراه زیرساخت‌های گردشگری مذهبی می‌تواند در احیای این محور آیینی و معنوی موثر باشد.

شکل ۴ - دورنمای قدمگاه نیشابور از فضاهای پیرامون (مولائی، ۱۳۹۵، ص ۱۶۵)

۳. مؤلفه‌های بازآفرینی مسیر هجرت امام رضا (ع)

مطالعه و بررسی این زمینه‌ها از طریق بازآفرینی با رویکرد گردشگری مذهبی، می‌تواند به تبیین دقیق موضوع و راه‌گشایی در ارائه چشم‌انداز و راهکارهای عملیاتی مؤثر واقع شود. فرایند طراحی شهری استفاده‌شده در این پژوهش، شامل شناخت و تحلیل، ارائه چشم‌انداز و راهبردها و سیاست‌ها و اقدام‌های مربوطه است. همچنین ابعاد استفاده‌شده عبارتند از: فضا، کارکرد، ریخت‌شناسی، زمینه، ادراک، زمان، اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی و زیست‌بوم. (کرمونا، ۱۳۹۱، ص ۶۵-۷۷)؛ (بهزادفر، ۱۳۸۸، ص ۳-۱۸) پس از شناخت و تبیین مسیر مورد مطالعه، تحلیل در ابعاد ده‌گانه مذکور و با تکنیک سوات انجام می‌شود.

الف) فضا و کیفیت‌های آن در محور معنوی رضوی

در این نمایانگر، تمامی عناصر مهم به عناصر هندسی (نقطه، خط، صفحه و حجم) تعبیر می‌شوند که می‌توانند از نوع طبیعی، نیمه‌طبیعی، نیمه‌مصنوع و مصنوع باشند. در جاده ولایت عناصر نقطه‌ای شامل شهرها و آبادی‌ها، امامزاده‌ها، قدمگاه‌ها، چشمه‌ها، باغ‌ها، ایستگاه‌ها، مراکز صنعتی و... است. عناصر خطی شامل مسیرها، راه‌های ریلی، راه‌های جاده‌ای، مسیرهای هوایی،

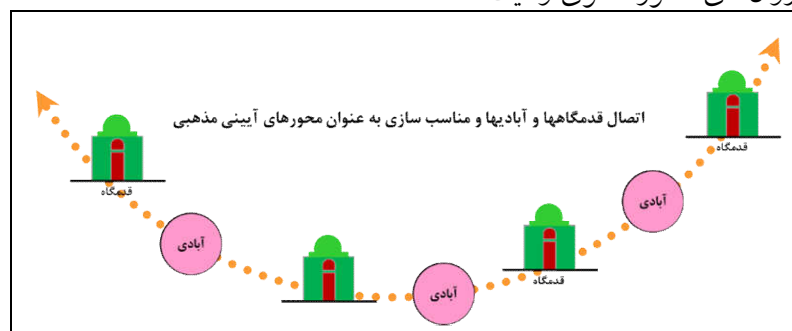
مسیرهای پیاده، رودها، دره‌ها و... است. عناصر سطحی عبارتند از: دشت‌ها، مزرعه‌ها و عناصر حجمی شامل: کوه‌ها و گنبد‌های نمکی (احجام طبیعی) می‌شوند. مهم‌ترین هنجارهای این نمایانگر، انسجام و یکپارچگی فضایی، تنوع و تناسب فضایی، ماندگاری فضاها، زیبایی، جذابیت فضایی و... است. برای بازآفرینی و نیل به کیفیت‌های محیطی از قبیل: معنویت و حس مکان، انسجام و یکپارچگی فضایی، تنوع و تناسب فضایی، ماندگاری فضاها، زیبایی و جذابیت فضایی پیشنهادت زیر توصیه می‌شود:

- اتصال و پیوند بین نقاط مهم و مناطق سکونتگاهی
- پیوستگی در مسیرهای جاده‌ای و ریلی
- مناسب‌سازی مناطق برای حرکت کاروان‌های پیاده
- متعادل نمودن پراکندگی نقاط، خطوط و سطوح مصنوع در مناطق مورد

مطالعه

- تقویت ارتباط نقاط، خطوط، سطوح و احجام طبیعی و انسان‌ساخت
- امکان استفاده از قابلیت‌های بکر مناطق برای گردشگران مذهبی و

کاروان‌های محور معنوی ولایت

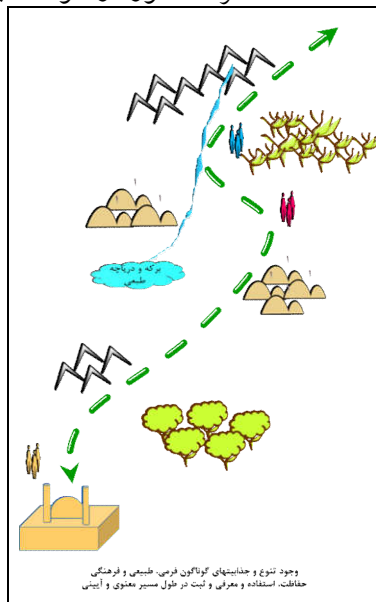
شکل ۵ - نمایش شماتیک ارتباط مناطق مسیر هجرت امام رضا (علیه السلام) با احیای زمینه‌های موجود (نگارنده)

فرم فضاها، بناها و عناصر واقع در محور امام رضا (علیه السلام) ضمن برخوردارگی از منظر منحصر بفرد ایرانی - اسلامی گویای هویت هر محدوده است و گامی

در تعمیق هویت رضوی است؛ مثلاً فرم قدمگاه‌ها با الگوی معماری ایرانی - اسلامی و توسعه و احیای این فضاها و تکمیل زیرساخت‌های گردشگری در نقاط مذکور در ارتقای این بعد مؤثر است. فرم معماری قدمگاه‌های منسوب به امام رضا علیه السلام از تشخیص و تعیین خاصی برخوردار است که در بازآفرینی مسیر برای گردشگران مذهبی توجه بر راهبردهای زیر ضروری است:

- ضرورت توجه به تنوع در شکل و فرم کلی عناصر طبیعی؛ مانند دشت‌ها، رودها، کوه‌ها، کویرها و پوشش گیاهی در طول مسیر جاده ولایت
- وجود فرم‌های هویت‌بخش قدمگاه‌ها در طول مسیر
- آمیختگی عناصر طبیعی و مصنوعی مانند ساختمان‌ها، مزارع، باغ‌ها، راه‌ها و ایجاد فرم باغ‌شهری بومی
- بی‌توجهی به فرم‌ها و الگوهای ارزشمند بومی؛ مانند الگوی حیاط مرکزی
- تقویت غنای فرمی - شکلی در ساخت‌وسازهای جدید به ویژه دربارۀ بناها و مجموعه‌های عمومی؛ مانند ترمینال‌ها و اقامتگاه‌ها
- یکنواختی کالبدی ساختمان‌ها در اثر استفاده از مصالح غیر بومی؛ مانند بلوک سیمانی
- امکان رجوع به الگوهای بومی ساخت‌وساز به ویژه در مناطق کویری؛ مانند چهارباغ، الگوی حیاط مرکزی، الگوی شوادان، بادگیر و...
- ایجاد فرم‌های خاص بومی در بناهای یادمانی مانند دروازه‌های امام رضا علیه السلام در سکونتگاه‌ها
- فرم‌ها و علائم راهنمای زیارتی - گردشگری یکپارچه در کل مسیر
- امکان مطالعه ریخت‌شناسانه طبیعت مناطق مختلف در طول مسیر معنوی و آیینی
- ثبت، حفاظت و احیای فرم‌های طبیعی و مصنوعی در موزه‌های منطقه‌ای در مسیر آیینی

- توجه به ریخت منظره‌های فرهنگی، طبیعی و اجتماعی در پیمایش از جنوب شرق ایران به منطقه شمال شرق کشور در طول مسیر معنوی رضوی

شکل ۶- نمایش عناصر مورفولوژیکی در مسیر هجرت امام رضا (ع)

ب) کارکردهای مسیر هجرت و کیفیت‌های آن در محور رضوی

در این نمایانگر، مفاهیم و متغیرهایی وجود دارد که عبارتند از:

- یک. کاربری و فعالیت‌ها: شامل کارکرد غالب آبادی‌ها که ساختار منطقه را معنادار می‌کند.
- دو. شبکه حمل‌ونقل و دسترسی‌ها: شامل مبادی ورودی منطقه و راه‌های اصلی زمینی، ریلی، دریایی و هوایی.
- سه. زیرساخت‌های درون‌شهری و برون‌شهری: شامل تأسیسات و تجهیزات زیربنایی و روبنایی؛ مانند اقامتگاه‌ها و زائرسراهای درون‌شهری و برون‌شهری، ایستگاه‌ها و ترمینال‌ها و ... .
- چهار. عناصر خدماتی، سکونت‌ی و ... .
- پنج. سازمان، ساختار و رابطه‌های کارکردی. مهم‌ترین هنجارهای این مؤلفه

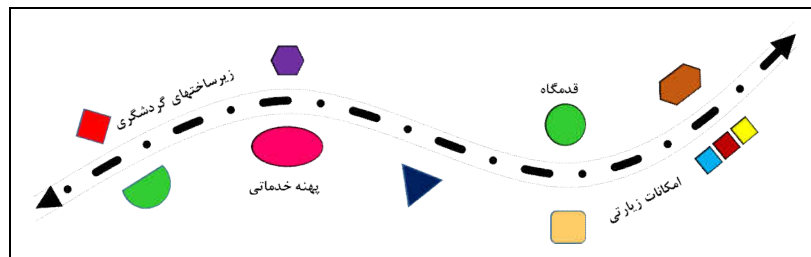
عبارت است از: کارایی، سازگاری، ایمنی، سلامتی، سرزندگی، راحتی، آسایش و تنوع.

در محور گردشگری رضوی برنامه‌ریزی برای ایجاد و تقویت زیرساخت‌های حمل‌ونقل عمومی، رفاهی، بهداشتی، درمانی، مذهبی و... از ضروریات تحقق محور گردشگری موفق و مطلوب است. از لحاظ کارکردی برای بازآفرینی و نیل به کیفیت‌های محیطی - به ویژه آسایش و آرامش، رضایت‌مندی زائران و گردشگران- پیشنهادات زیر توصیه می‌شود:

- توسعه حمل‌ونقل عمومی و توسعه راه دسترسی ریلی
- امکان تأسیس راه ریلی ولایت
- توسعه خدمات بین راهی و جاده‌ای
- تأسیسات و تجهیزات زیربنایی و روبنایی در مسیرهای جنوب غربی و شمال شرقی محور معنوی امام رضا علیه السلام
- ایجاد اقامتگاه‌های جدید زیارتی و گردشگری مذهبی و معنوی
- ایجاد مراکز تولیدی و صنعتی و پرورشی با نماد و برند محور معنوی امام رضا علیه السلام

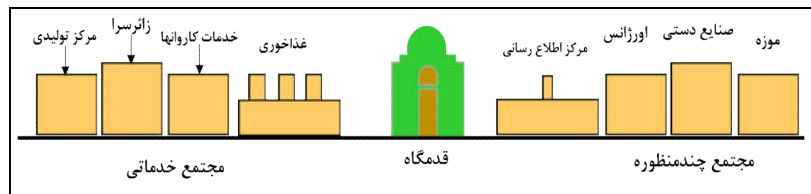
- ایجاد امکانات اورژانسی و سلامتی
- ایجاد مراکز نظارتی و پشتیبانی
- تلفیق کارکردهای بومی با اهداف جاده ولایت و پر رونق کردن مسیرها
- احداث زائرسرا، پارکینگ و اقامتگاه موقت
- ایجاد مراکز تولیدی کارگاهی متبرک به نام قدمگاه و محور معنوی رضوی

- ایجاد مدارس و مراکز آموزش رضوی در طول شهرها و آبادی‌های مسیر معنوی رضوی
- ایجاد موزه‌ها و نمایشگاه‌های رضوی در طول شهرها و آبادی‌های مسیر معنوی رضوی
- ایجاد مراکز حرفه‌ای، تولیدی و کارآفرینی رضوی در طول مسیر معنوی

شکل ۷ - نمایش شماتیک توسعه زیرساخت‌های کارکردی در مناطق مسیر هجرت

امام رضا (ع) (مولائی، ۱۳۹۵: ۱۶۴)

شکل ۸ - توسعه زیرساخت‌های کارکردی در مناطق مسیر هجرت امام رضا (ع) با

رویکرد احداث آرسن شهری (مولائی، ۱۳۹۵: ۱۶۵)

ج) مؤلفه زمینه و کیفیت‌های آن در محور رضوی

منظور از زمینه در این نمایانگر، تمامی نمودهای ثابت در بود و نبود یک عرصه (تاریخی، طبیعی، فرهنگی، اجتماعی و کالبدی) است؛ یعنی آنچه در عرصه همگانی بیرونی وجود ماندگار دارد و بود و نبود آن صحنه را پرسش‌برانگیز می‌کند. قدمگاه‌ها و امامزاده‌ها از مهم‌ترین عناصر زمینه‌ای جاده ولایت هستند. مهم‌ترین هنجارهای این نمایانگر هویت، معناداری، تعلق خاطر، تداوم، زیست‌پذیری، تنوع و زیبایی است. هجرت امام رضا (ع)، یکی از اساسی‌ترین زمینه‌های فرهنگی، تاریخی و مذهبی است. حفاظت و احیای این زمینه یکی از وظایف اصلی در توسعه مناطق مربوطه است. توجه و احترام به زمینه‌های ارزشمند رضوی، می‌تواند تمامی کیفیت‌های مذکور را به همراه داشته باشد. در بازآفرینی مسیر هجرت تمرکز بر معیارهای زیر ضروری است:

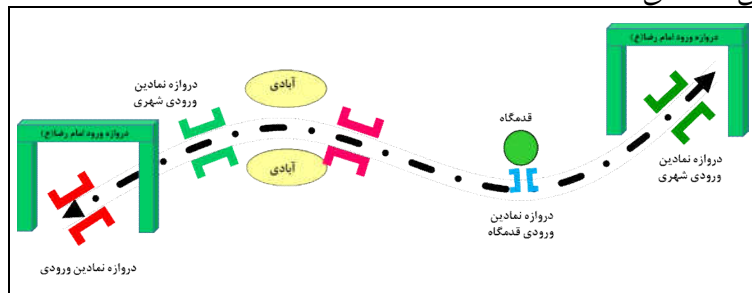
هویت‌بخشی و معناداری با مفاهیم و زمینه‌های رضوی؛ تعلق خاطر و خاطره‌انگیزی به معنویت برجای مانده از هجرت معنوی امام رضا (ع)؛ تداوم و پایداری مکان‌ها و آبادی‌ها و آفرینش مکان‌های جدید با کانونیت زمینه‌های رضوی؛ تنوع و زیبایی زمینه‌های رضوی؛ نمادسازی به وسیله زمینه‌های ارزشمند رضوی.

همچنین راهبردهای لازم برای توسعه این مناطق عبارتند از:

- نصب علائم و نشانه‌های کالبدی، بصری و مجازی معرف جزئیات مسیر معنوی رضوی
- طراحی و احداث نمادهای هویت‌بخش در مناطق تحت پوشش مسیر جاده ولایت
- طراحی ورودی‌ها و دروازه‌های نمادین در مناطق و جاده‌ها و آبادی‌های مسیر هجرت امام رضا (ع)
- تأکید و توجه به الگوی معماری بومی (ایرانی-اسلامی) در ساخت و سازهای جدید در مناطق، استان‌ها و آبادی‌های مسیر هجرت امام رضا (ع)
- ایجاد مراکز تولیدی کارگاهی متبرک به نام قدمگاه و محور معنوی رضوی

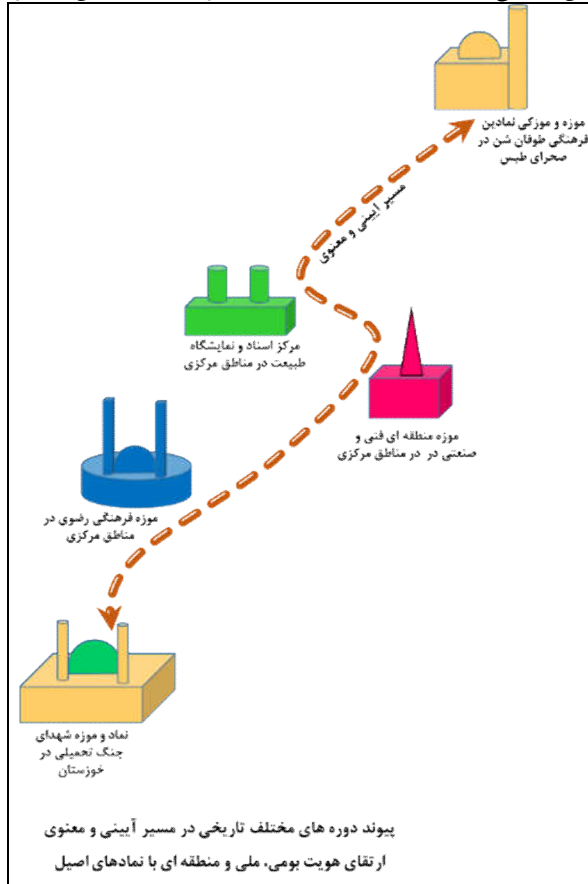
- قابلیت احیا و ساماندهی عناصر زمینه‌ای با رویکرد رضوی و الگوهای

ایرانی-اسلامی

شکل ۹ - احیای زمینه‌های واقع بر مناطق مسیر هجرت امام رضا (ع) به طور نمادین و عملکردی (نگارنده)

از لحاظ تاریخی و زمانی نیز مفاهیم و متغیرهایی همچون نمودهای پوشش زمان (شب و روز، تغییرات فصل‌ها و آب و هوا و...); نمودهای تاریخی زمان و نمودهای آرمانی زمان (آزادی و محبوس بودن زمان) حائز اهمیت است. مهم‌ترین هنجارهای این نمایانگر دل‌اندوهی، حس زمان، حس مکان و تنوع است. تحولات تاریخی هم‌زمان با سفر امام رضا (ع) در جاده ولایت، مانند دیدار با مردم منطقه، و نیز تحولات بعد از ایشان مانند شهادت امامزادگان به دست مأمورین دولتی، از جمله نمودهای نمایانگر زمان در این مسیر است.

شکل ۱۰ - احیای رویدادهای تاریخی و مذهبی و ثبت آنها در مسیر هجرت امام

رضا (ع)

- ضرورت توجه به عناصر تاریخی ارزشمند؛ مانند مسجدهای قدیمی، کاروانسراهای تاریخی و...

- توجه به تنوع و زیبایی در تغییرات زمانی فصل‌های چهارگانه مناطق ایران و تغییرات زمانی در طول دوره‌های مختلف تاریخی
- مطلوبیت آب‌وهوا در فصول سرد سال در راستای گردشگری زیارتی و طبیعت

- ضرورت توجه به وقوع رویدادهای ارزشمند در جاده ولایت؛ مانند جنگ تحمیلی و ارزش‌های مربوطه، رویداد طبس، شهادت امامزاده‌ها در رویارویی با مأموران مأمون و...

- ارائه اطلاعات تاریخی و گردشگری لازم به ساکنین و گردشگران از پیشینه تاریخی-مذهبی محور امام رضا علیه السلام از طریق راهنما، علائم و شبکه مجازی

- توسعه صنعت گردشگری-زیارتی به ویژه در ماه‌های سرد سال که مناطق جنوب شرقی و مرکزی ایران شرایط آب‌وهوایی مطلوب‌تری دارند.

- بهره‌گیری از آثار و بناهای تاریخی-مذهبی برای ارتقای هویت جمعی
- نورپردازی آثار و مکان‌های تاریخی-مذهبی برای ایجاد فضاهای فعال در شب و تداوم زمانی

- امکان تلفیق ارزش‌های معنوی رضوی با رویدادهای قبل و بعد از آن؛ مانند حماسه‌های فتح خرمشهر، شلمچه، ماجرای طبس و....

- احداث موزه‌های محلی و منطقه‌ای برای گردآوری اسناد تاریخی و میراث معنوی و فرهنگی در مناطق مختلف

- توجه به سالگرد زمان هجرت امام رضا علیه السلام و گرامیداشت نمادین این مراسم

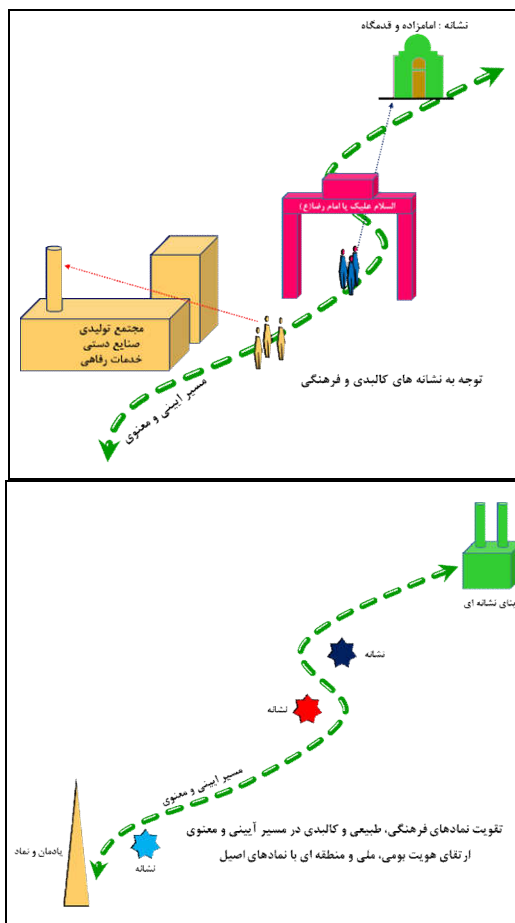
د) ادراک و کیفیت‌های آن در محور رضوی

در این نمایانگر، تصویر ذهنی ساکنان (تمام آنچه از محیط، اعم از طبیعی و مصنوع، در ذهن متوسط جامعه جای می‌گیرد) بررسی می‌شود. مهم‌ترین هنجارهای این نمایانگر حس مکان، دل‌اندوهی و تعلق خاطر است. ورود امام رضا (ع) به ایران و عبور از نقاط مختلف این سرزمین، این محور را مملو از احساسات عمیق شیعی و رضوی کرده است. تقویت این نقاط - به ویژه قدمگاه‌ها، دروازه‌های رضوی، مراسم‌ها، برنامه‌های تفریحی، ورزشی و فرهنگی و اردوهای فرهنگی در محور امام رضا (ع) می‌تواند تصویر ذهنی مردم را تقویت کند و مکان‌هایی با تعلق خاطر بالا به وجود آورد. قدمگاه‌های منسوب به امام رضا (ع) می‌تواند از مهم‌ترین عناصر ایجاد تصویر ذهنی شاخص و تقویت تعلق خاطر گردشگران مسیر امام رضا (ع) باشد. وجود قدمگاه‌های امام رضا (ع) به همراه عناصر تاریخی و طبیعی و رویدادهای فرهنگی و اجتماعی، همگی گره‌هایی هستند که این مسیر را در واقعیت و ذهنیت به هم پیوند می‌زنند. در این راستا، راهبردهای پیشنهادی برای بازآفرینی مسیر هجرت عبارتند از:

- تقویت نشانه‌ها و قرارگاه‌های رفتاری متنوع طبیعی، مصنوع، مذهبی؛ مانند قدمگاه‌ها

- ایجاد مرکز اسناد شفاهی و مکتوب واقعه هجرت امام رضا (ع) به دست مردم در مناطق مربوطه
- تقویت خوانایی و خاطره‌انگیزی در طول مسیر
- افزایش کمی و کیفی علائم و نشانه‌های نمادین معرف مسیر امام رضا (ع)
- ایجاد تصویر ذهنی مشخص و واضح برای گردشگران و زائران
- احداث دروازه ورودی و خروجی نمادین برای گردشگران مذهبی و طبیعی در طول مسیر با الگوی معماری بومی
- تقویت خوانایی و وضوح با ساماندهی قدمگاه‌ها، امامزاده‌ها و دروازه‌های شهری
- قابلیت اتصال عناصر شاخص

- تقویت شبکه علائم و راهنماهای مسیر امام رضا علیه السلام در کل جاده ولایت
- ایجاد اقامتگاه‌های با الگوی کاروانسراهای سنتی ایرانی در سایت‌های گردشگری برای زائران و گردشگران در مناطق مختلف مسیر هجرت

شکل ۱۱ - احیای نشانه‌های تاریخی و مذهبی و ارتقای خوانایی در مسیر هجرت

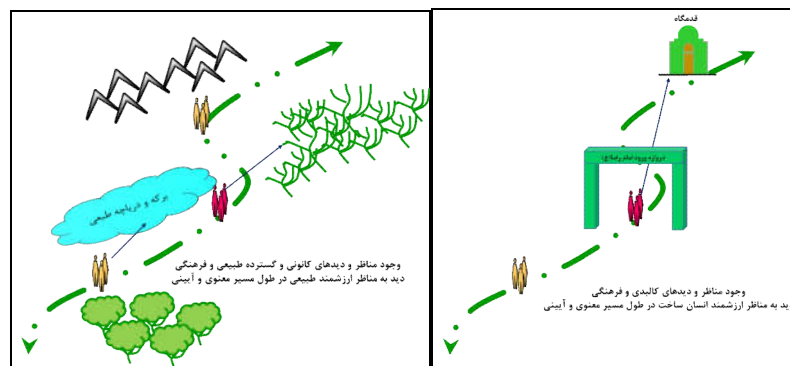
امام رضا علیه السلام

هـ) منظر و کیفیت‌های آن در محور رضوی

در این نمایانگر مفاهیمی همچون نوع منظر (طبیعی، مصنوعی، اجتماعی)،

سازمان بصری، قالب (جداره‌ها، کف، پرسپکتیو آسمان، بام) مقیاس، سیلوئت و جزئیات بررسی می‌شود. مهم‌ترین هنجارهای این نمایانگر، تناسبات بصری، سرزندگی، هویت، زیبایی، تعلق خاطر و تداوم است. محور فرهنگی امام رضا (ع) می‌تواند منظر رضوی را در بستری ایرانی ارائه کند. از جمله مناظر فرهنگی رضوی عبارتند از: نام‌ها و اسامی رضوی بر فضاها، اماکن و ساختمان‌های مهم عمومی مانند دروازه ورود امام رضا (ع)، خیابان یا میدان امام رضا (ع)، بازار امام رضا (ع) و... - همچنین مناظر و تماشاگاه‌های طبیعی و مصنوعی از دیگر مناظر مهم مسیر هجرت محسوب می‌شوند که قابلیت بازآفرینی برای آیین‌های تشریف کاروان امام را برخوردارند. یکی از مناظر مهم در مسیر هجرت، چشمه‌ای در ده‌سرخ است.

امام رضا (ع) در ده‌سرخ، برای دستیابی به آب برای وضو، زمین را با دست خویش اندکی حفر کرده و چشمه‌ای جوشید که تاکنون موجود است.

شکل ۱۲ - بازآفرینی منظر طبیعی، فرهنگی و انسانی در مسیر هجرت امام رضا (ع).

مهم‌ترین راهبردهای پیش روی مسیر هجرت در بازآفرینی آن عبارتند از:

- حفاظت از معماری بومی و شاخص‌های بصری مصنوعی؛ مانند قدمگاه‌ها

و امامزاده‌ها

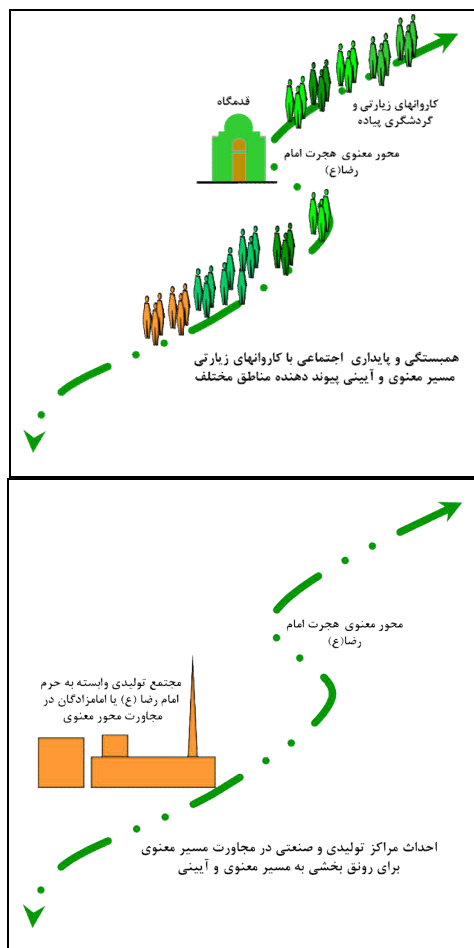
- به‌کارگیری مناظر طبیعی و بکر کویری، شهری، رودخانه‌ای، مناظر

چشمه‌ها، واحه‌ها و... در گردشگری طبیعت‌محور و زیارتی

- ارتقای نمودهای بصری مصنوع (قدمگاه‌ها) در منطقه به عنوان مکمل‌های توالی بصری
- ارتقای نفوذپذیری بصری
- ایجاد تختگاه‌های بصری و اقامتگاه‌ها و ایستگاه‌های مکث برای تماشا و حظ بصری در طول مسیر
- بسترسازی برای بهره‌مندی از مناظر طبیعی و مصنوع در مسیر با ایجاد کاروانسراها، اقامتگاه‌ها، ایستگاه‌ها
- اتصال مناظر طبیعی به هم با مسیرهای جاده‌ای و پیاده
- جلوگیری از نابودی و خدشه‌دار شدن مناظر ارزشمند طبیعی و مصنوع در گذر زمان و گسترش شهری
- ایجاد نقاط گره‌گامی اردوگامی و ثبت هنرهای طبیعی در طول مسیر معنوی
- معرفی کانون‌های دید بصری و مناظر ارزشمند به گردشگران
- طراحی سایت‌های گردشگری در مسیر آیینی با رویکرد حفاظت و استفاده از مناظر طبیعی

(و) مؤلفه اجتماعی و اقتصادی و کیفیت‌های آن در محور رضوی

از لحاظ اجتماعی و اقتصادی، مطالعه ویژگی‌های اجتماعی و اقتصادی منطقه، قابلیت‌ها و نیازهای اجتماعی اقتصادی، قرارگاه‌های اجتماعی و پاتوق‌ها و... حائز اهمیت است. مهم‌ترین هنجارهای این نمایانگر تعلق خاطر، حس همبستگی اجتماعی، کالبدی و امنیت است. احیای محور امام رضا (علیه السلام) با رویکرد حاضر می‌تواند به ارتقای گردشگری مذهبی و ایرانی به تقویت اقتصاد پایدار این مناطق منجر شود. خاطرات برجای‌مانده در طول تاریخ، آیین‌ها و سنت‌هایی مانند مراسم توزیع نذری، به عنوان قابلیت‌هایی برای اتصال نقاط این محور به یکدیگر و تقویت گردشگری محسوب می‌شوند.

شکل ۱۳ - بازآفرینی قدمگاهها و مراکز مذهبی به عنوان کانونهای اجتماعی در مسیر

هجرت امام رضا (ع)

راهبردهای تعمیق کیفیتهای اجتماعی در مسیر هجرت امام رضا (ع) با

رویکرد گردشگری رضوی عبارتند از:

- تقویت و آفرینش نمادهای فرهنگی متنوع در طول مسیر در ابعاد

سنتهای پوشش و لباس، زبان، غذا، آداب و رسوم و...

- تقویت و آفرینش نهادهای اجتماعی و فرهنگی با محوریت جاده

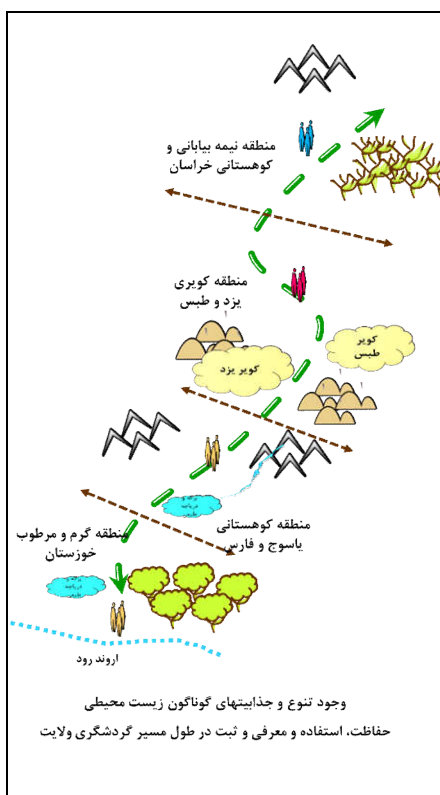
امام رضا (ع)

- اتخاذ تدابیر اقتصادی، جمعیتی و زیرساختی برای کاهش مهاجرت از سکونتگاه‌های موجود در مسیر و سکونت‌پذیری آن مناطق
 - نیاز به ارتقای امنیت در مناطق بیرون‌شهری برای بهبود امنیت گردشگری طبیعت و مسافران و کاروان‌های پیاده و...
 - ارتقای حس همبستگی اجتماعی با توسعه کیفی مراکز مذهبی و ملزومات آنها

- تقویت اقتصاد سکونتگاه‌ها از طریق رونق گردشگری و زیارت
 - امکان ثبت واقعه هجرت امام علیه السلام
 - تقویت بنیه تاریخی و مذهبی و اعتقادی ملی و وحدت شیعیان از طریق تقویت پیوند جامعه با واقعه رضوی
 - ایجاد مراکز اقتصادی وابسته به آستان امام رضا علیه السلام یا قدمگاه‌ها و امامزاده‌های مسیر

ز) مؤلفه طبیعی و زیست‌محیطی و کیفیت‌های آن در محور رضوی

مفاهیم کلیدی زیست‌بوم در دو بخش کلیات (آب‌وهوا، خاک و...) و جزئیات (توپوگرافی، پستی و بلندی، پوشش گیاهی، طبیعت خالص، زمین-شناسی، گسل‌ها، معادن، آب‌های سطحی و آب‌های زیرزمینی، رطوبت، بارندگی، جهت باد، میزان باد و...) بررسی می‌شود. مهم‌ترین هنجارهای این نمایانگره پایداری، زیست‌پذیری، سرزندگی، تنوع و زیبایی است. عناصر و زمینه‌های طبیعی و زیست‌محیطی واقع در محور امام رضا علیه السلام می‌توانند در تلفیق با واقعه هجرت امام علیه السلام در تحقق محور گردشگری رضوی به کار گرفته شوند؛ چراکه کاروان امام علیه السلام در سفر خویش از زمینه‌های طبیعی مانند چشمه‌ها و باغ‌ها استفاده کرده است و این امر معنایی عمیق و مضاعف به محور گردشگری رضوی می‌افزاید.

شکل ۱۴ - حفاظت از محیط زیست و استفاده از آنها در گردشگری مذهبی در مسیر

هجرت امام رضا (ع)

- راهبردهای بهبود کیفیت‌های زیست محیطی در بازآفرینی مسیر هجرت امام رضا (ع) با رویکرد گردشگری رضوی عبارتند از:
- ضرورت شناخت، حفاظت و معرفی گونه‌های ارزشمند گیاهی، محیطی و جانوری در مناطق مختلف
  - مناظر و چشم اندازهای طبیعی و زیست محیطی در طول مسیر
  - وجود تنوع در اقلیم و پوشش گیاهی منطقه (جلگه خوزستان، مناطق کوهستانی یاسوج و اقلید، مناطق کویری یزد و طبس و کاشمر و...)
  - بالا بودن دمای هوا در اکثر ماه‌های سال
  - وجود طوفان‌های شنی و بادهای کویری و اختلال در حرکت و مسافران

و ضرورت اتخاذ تدابیر اقامتی موقت در مسیر

- توجه به جذابیت کویرنوردی و کوهنوردی در طول مسیر

- بیابان‌زایی و تضعیف محیط زیست در اثر کم‌آبی

- شناسایی و معرفی الگوی قنات‌ها، آب‌انبارها و یخچال‌های درون‌شهری

و بیرون‌شهری

- امکان جذب گردشگر در ماه‌های سرد سال

- فرصت ایجاد فضاهای سرزنده و شاداب با محوریت جاده امام رضا علیه السلام

- احیای پوشش گیاهی و طبیعت بومی و ایجاد نقاط و مسیرهای سبز

زیارتی-گردشگری

- بیابان زدایی

- احیای قنات، آب‌انبارها یخچال‌ها و کاروانسراها.

- تشکیل نهادهای زیست محیطی برای بیابان‌زایی

- احیای سنت‌های بومی زیست محیطی مانند قنات، آب‌انبار، یخچال و

کاروانسراهای بیرون‌شهری

- توجه به ریخت مناظرهای فرهنگی، طبیعی و اجتماعی در سیر از جنوب

شرق ایران به منطقه شمال شرق کشور در طول مسیر معنوی رضوی

- توجه به گیاهان دارویی و طبیعت‌درمانی در مسیر هجرت و طب‌الرضا علیه السلام

بحث و یافته‌ها

نتیجه تحلیل ابعاد فوق برای محور امام رضا علیه السلام با مصادیق عینی می‌تواند به

صورت جدول تفصیلی شماره ۱ تدوین و ارائه شود. این جدول با استفاده از

تکنیک تحلیل سوات و مطالعه کلی موضوعی و موضعی محور تدوین شده

است.

جدول ۱ - تحلیل و بررسی نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید مسیر حرکت امام

رضا علیه السلام (نگارنده)

تهدیدها	فرصتها	نقاط ضعف	نقاط قوت
<p>- خطر غلبه الگوهای غیر بومی در توسعه مناطق جاده ولایت به جای الگوی بومی رضوی</p> <p>- خطر از بین رفتن معدود آثار رضوی در روند ساخت و سازهای معاصر و بی توجهی به آنها</p>	<p>- امکان ایجاد مسیرهای جاده‌ای و ریلی پیوسته</p> <p>- امکان ایجاد شبکه‌ای از نقاط و مسیرهای انسان محور</p>	<p>- نبود پیوستگی در مسیرهای جاده‌ای و ریلی - نامناسب بودن نقاط و خطوط برای حرکت کاروان‌های پیاده - عدم تعادل در پراکنش نقاط، خطوط، سطوح مصنوع در مناطق مورد مطالعه - عدم ارتباط نقاط، خطوط، سطوح</p>	<p>- نقش اساسی نقاط در هویت بخشی به مناطق</p> <p>- وجود تنوع در نقاط طبیعی؛ مانند چشمه‌ها/ کوه‌ها/باغ‌ها</p>
<p>- خطر ناکارآمدی مسیر به دلیل نبود زیرساخت‌های حمل و نقل عمومی، رفاهی، بهداشتی، درمانی، ایمنی، مذهبی، تفریحی و...</p>	<p>- امکان ایجاد اقامتگاه‌های جدید</p> <p>- امکان تأسیس راه ریلی ولایت - قابلیت تلفیق کارکردهای بومی با اهداف جاده ولایت و پر رونق نمودن مسیرها</p>	<p>- ضعف حمل و نقل عمومی - نبود راه دسترسی ریلی - کمبود تأسیسات و تجهیزات زیربنایی و روبنایی در مسیرهای جنوب غربی و شمال شرقی</p>	<p>- وجود کارکردها و مشاغل خاص و هویت مدار هر منطقه؛ مانند کشت نیشکر، زعفران و...</p>
<p>- بی توجهی به بوم و بستر طبیعی زمین - به کارگیری الگوهای بیگانه در ساخت و سازهای معاصر</p> <p>- یکنواختی در فرم‌ها و بناها</p> <p>- خطر بی توجهی به الگوی توسعه ایرانی - اسلامی - از بین رفتن مورفولوژی طبیعی به دلیل استفاده بی رویه و ناپایدار از فرصت‌های طبیعی</p>	<p>- امکان رجوع به الگوهای بومی ساخت-وساز به ویژه در مناطق کویری؛ مانند چهارباغ/الگوی حیاط-مرکزی، الگوی شوادان، بادگیر و... - ایجاد فرم‌های خاص بومی در بناهای یادمانی؛ مانند دروازه‌های امام رضا <small>علیه السلام</small> در سکونتگاه‌ها - فرم‌ها و علائم راهنمای زیارتی/گردشگری یکپارچه در کل مسیر</p>	<p>- بی توجهی به فرم‌ها و الگوهای ارزشمند بومی؛ مانند الگوی حیاط مرکزی - نبود غنای فرمی/شکلی در ساخت و سازهای جدید به ویژه درباره بناها و مجموعه‌های عمومی؛ مانند ترمینال‌ها و اقامتگاه‌ها - یکنواختی کالبدی ساختمان‌ها در اثر استفاده از مصالح غیربومی؛ مانند بلوک سیمانی</p>	<p>- وجود تنوع در فرم کلی عناصر طبیعی؛ مانند دشت‌ها، رودها، کوه‌ها، کویرها، پوشش گیاهی در طول مسیر جاده ولایت - وجود فرم‌های هویت بخشی قدمگاه‌ها در طول مسیر - آمیختگی عناصر طبیعی و مصنوع؛ مانند ساختمان‌ها/مزارع/باغ‌ها/راه‌ها و ایجاد فرم باغ شهری بومی.</p>

بهد ادراک	نقاط قوت	نقاط ضعف	فرصت‌ها	تهدیدها
بهد منظر	<p>- وجود معماری بومی و شاخص‌های بصری مصنوع؛ مانند قدمگاه‌ها و امامزاده‌ها</p> <p>- وجود مناظر طبیعی و بکر کویری، شهری، رودخانه‌ای، مناظر چشمه‌ها، واحه‌ها و....</p>	<p>- ضعف نمودهای بصری مصنوع (قدمگاه‌ها) در منطقه به‌عنوان مکمل‌های توالی بصری - ضعف نفوذپذیری بصری - نبود اقامتگاه‌ها و ایستگاه‌های مکث برای تماشا و حظ بصری به دلیل سختی آب‌وهوا.</p>	<p>- امکان بهره‌مندی از مناظر طبیعی و مصنوع در مسیر با ایجاد کاروانسراها، اقامتگاه‌ها، ایستگاه‌ها - اتصال مناظر طبیعی به هم با مسیرهای جاده‌ای، پیاده</p>	<p>- خطر نابودی و خدشه‌دار شدن مناظر ارزشمند طبیعی و مصنوع در گذر زمان و گسترش شهری - تهدید محیط زیست مناطق</p>
بهد اجتماعی - اقتصادی	<p>- وجود نمادهای فرهنگی متنوع در طول مسیر؛ مانند لباس، زبان، لهجه، آداب و رسوم و....</p>	<p>- مهاجرت از سکونتگاه‌های موجود در مسیر به مراکز استان و کم‌رونی آنها - بی‌کاری و فقر اقتصادی - ضعف امنیت در مناطق بیرون شهری برای مسافران (کویر)</p>	<p>- قابلیت ارتقای حس همبستگی اجتماعی با توسعه مراکز مذهبی - امکان تقویت اقتصاد سکونتگاه‌ها از طریق رونق گردشگری و زیارت - امکان ثبت واقعه هجرت امام (ع) - امکان تقویت وحدت شیعیان از طریق تقویت پیوند جامعه با واقعه رضوی</p>	<p>- تهدید امنیت در مناطق کویری - تهدید فقر اقتصادی در شهرها و آبادی‌های موجود - از بین رفتن وحدت شیعی و رضوی با بی‌توجهی به واقعه هجرت امام (ع)</p>

- تهدید گم شدن و ناخوانایی در مسیر - خدشه‌دار شدن پتانسیل‌های باارزش ادراکی در اثر بی‌توجهی به آنها - کم‌رنگ شدن معنای رضوی در گذر زمان به دلیل بی‌تفاوتی به این واقعه تاریخی و فرهنگی

- امکان تقویت خوانایی و وضوح با ساماندهی قدمگاه‌ها و امامزاده‌ها، دروازه‌های شهری - قابلیت اتصال عناصر شاخص - تقویت شبکه علائم و راهنماهای مسیر امام رضا (ع) در کل جاده ولایت - ایجاد دروازه‌های ورودی و خروجی گردشگران، زائران با الگوی بومی - ایجاد اقامتگاه‌هایی با الگوی کاروانسراهای سنتی ایرانی برای زائران، گردشگران

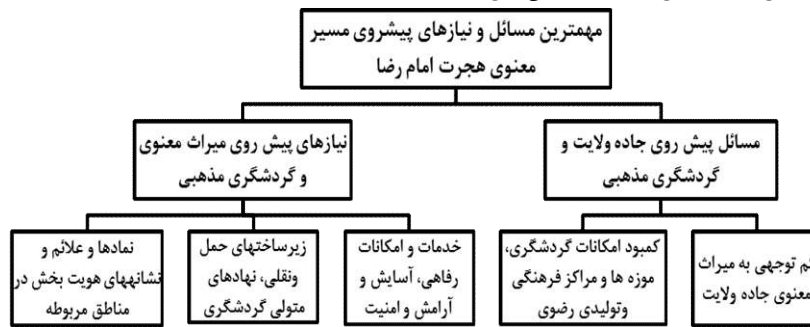
- کمبود خوانایی و خاطره‌انگیزی - کمبود علائم و نشانه‌های معرف مسیر امام رضا (ع) - ابهام در برخی نقاط جاده ولایت - نبود تصویر ذهنی مشخص و واضح برای گردشگران و زائران - نبود دروازه ورودی و خروجی نمادین برای گردشگران

- وجود نشانه‌ها و قرارگاه‌های رفتاری متنوع طبیعی، مصنوع، مذهبی؛ مانند قدمگاه‌ها - نقل سینه‌به‌سینه واقعه هجرت امام رضا (ع) توسط مردم و اسلاف در مناطق مربوطه

<p>بعد زمینه</p>	<p>- وجود عناصر ارزشمند زمینه‌ای به ویژه قدمگاهها، امامزاده‌ها و...</p>	<p>- عدم توجه به الگوی معماری بومی (ایرانی - اسلامی) در ساخت‌وسازهای جدید - رها شدگی عناصر ارزشمند زمینه‌ای</p>	<p>- قابلیت احیا و ساماندهی عناصر زمینه‌ای با رویکرد رضوی و الگوهای ایرانی - اسلامی - امکان اتصال عناصر زمینه‌ای توسط مسیرها و...</p>	<p>- تضعیف و تهدید هویت با گسترش ساخت‌وسازهای غیر زمینه‌گرا</p>
<p>بعد زمان</p>	<p>- وجود عناصر تاریخی ارزشمند مانند مساجد قدیمی، کاروانسراها و... - تنوع و زیبایی در تغییرات زمانی - مطلوبیت آب‌وهوا در فصول سرد سال - وقوع رویدادهای ارزشمند در جاده ولایت مانند جنگ تحمیلی و ارزش‌های مربوطه، رویداد طیس، شهادت امامزاده‌ها در رویاری با مأموران مأمون و...</p>	<p>- کمبود اطلاعات ساکنین و گردشگران از پیشینه تاریخی، مذهبی محور امام رضا (ع)</p>	<p>- امکان توسعه صنعت گردشگری، زیارتی به ویژه در ماه‌های سرد سال - بهره‌گیری از آثار و بناهای تاریخی، مذهبی برای ارتقای هویت جمعی - نورپردازی آثار و مکان‌های تاریخی، مذهبی برای ایجاد فضاهای فعال در شب و تداوم زمانی - امکان تلفیق ارزش‌های معنوی رضوی با رویدادهای قبل و بعد از آن؛ مانند حماسه‌های فتح خرمشهر، شلمچه، ماجرای طیس و...</p>	<p>- خطر انقطاع زمانی و تهدید تداوم زمانی - تغییر در شیوه- های بومی ساخت‌وساز و معیشت</p>
<p>بعد زیست‌بوم</p>	<p>- وجود تنوع در اقلیم و پوشش گیاهی منطقه (جلگه خوزستان، مناطق کوهستانی یاسوج و اقلید، مناطق کوبیری یزد و طیس و کاشمر و...)</p>	<p>- بالا بودن دمای هوا در اکثر ماه‌های سال - وجود طوفان‌های شنی و بادهای کوبیری و اختلال در امر حرکت و مسافرت - بیابان‌زایی و تضعیف محیط‌زیست در اثر کم‌آبی - از بین رفتن الگوی قنات‌ها، آب- آنهاها و یخچال‌های درون و بیرون شهری</p>	<p>- امکان جذب گردشگر در ماه‌های سرد سال - فرصت ایجاد فضاهای سرزنده و شاداب با محوریت جاده امام- رضا (ع) - احیای پوشش گیاهی و طبیعت بومی و ایجاد نقاط و مسیرهای سبز زیارتی، گردشگری - بیابان زدایی - احیای قنات، آب‌انبارها یخچال‌ها و کاروانسراها.</p>	<p>- تخریب محیط زیست - بیابان‌زایی - از بین رفتن سنت‌های بومی زیست‌محیطی؛ مانند قنات، آب‌انبار و یخچال و کاروانسراهای بیرون شهری</p>

مسائل و نیازهای پیش روی مسیر آیینی رضوی را در ابعاد مختلف می‌توان

بررسی کرد. مسائلی که باعث کم‌رنگ شدن این میراث معنوی می‌شوند؛ مانند توسعه در خلاف جهت این میراث معنوی و کم‌توجهی به آن در برنامه‌های عمرانی کشور از مهم‌ترین مسائل در این راستا به‌شمار می‌رود. نیازهای مهم برای احیای این محور معنوی نیز از زیرساخت‌های حمل‌ونقلی ریلی و جاده‌ای گرفته تا اقامتگاه‌های موقت، موزه‌ها و نمایشگاه‌های فرهنگی، مراکز اطلاع‌رسانی و نظارتی و... را شامل می‌شود.

شکل ۱۵ - مهم‌ترین مشکلات، مسائل و نیازهای پیش روی مسیر معنوی هجرت امام رضا (نگارنده)

چشم‌انداز توسعه مسیر آیینی هجرت امام رضا (ع) به ایران

چشم‌انداز به معنای، «نقطه‌ای آرمانی» است که برای توسعه موضعی و موضوعی یک مجموعه با برنامه‌ها و طرح‌هایی برای نیل به آن تدوین می‌شود. چشم‌انداز این طرح بر اساس قابلیت‌های ویژه هر منطقه و محدوده با به‌کارگیری این قابلیت‌ها با محوریت سفر امام رضا (ع) تدوین شده است و بر ارتقای کیفیت‌های محیطی در تمامی ابعاد مذکور تأکید دارد. بدیهی است که چشم‌انداز مذکور باید برای مناطق همگن به طور جداگانه تهیه و تدوین شود. اما به طور کلی درباره جاده ولایت می‌توان چنین گفت:

مسیر هجرت امام رضا (ع) به ایران، مسیر آیینی، فرهنگی پایدار و یکپارچه‌ای است که با به‌کارگیری حد اکثری قابلیت‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، طبیعی و کالبدی هر ناحیه و منطقه می‌کوشد تا با تلفیق طراحی شهری و منطقه‌ای زمینه‌گرا با گردشگری مذهبی به ارتقای کیفیت‌های محیطی

به ویژه تبیین و تعمیق معارف رضوی و مضامینی از علم، تقرب، تقوا، سخاوت و نور امامت - پردازد. احیای این مسیر آیینی، زمینه‌ای برای توسل و اتصال شیعیان به حقایق اسلامی و معارف رضوی و شکل‌گیری تمدن رضوی خواهد بود. این مسیر با عبور از چهار منطقه متنوع طبیعی و فرهنگی و اجتماعی ایران - منطقه جنوب غربی، منطقه کوهستانی یاسوج و فارس، منطقه مرکزی کویری و منطقه شمال شرقی - با زمینه‌های ارزشمند طبیعی - زیست‌محیطی، تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و کالبدی - متعلق به قبل و بعد از سفر امام رضا (ع) است.

محور فرهنگی- گردشگری رضوی با بهره‌مندی از زیرساخت‌های گردشگری، مذهبی، حمل‌ونقلی، تفریحی به مثابه محور آیینی، فرهنگی، گردشگری و مذهبی در سطح ملی و بین‌المللی عمل می‌کند. طراحی شهری و منطقه‌ای زمینه‌گرا به توسعه همه‌جانبه کمی و کیفی این محور با رویکرد ایرانی- اسلامی منجر خواهد شد. قدمگاه‌ها و بقاع متبرکه کانون نشر معارف رضوی و شکل‌گیری تمدن رضوی و الگوی ایرانی- اسلامی خواهند بود. این طرح با رویکرد گردشگری مذهبی، موجب احیای کل محور شده است و مسیر فرهنگی زیارت، محدوده وسیعی از خاک ایران را در بر خواهد گرفت.

در راستای تحلیل‌ها و چشم‌انداز بیان شده، اهداف کلان و خرد و راهبردها و سیاست‌های طراحی شهری را می‌توان در قالب جدولی به شرح جدول زیر بیان کرد.

جدول ۲ - اهداف کلان و خرد، راهبردها و سیاست‌های طراحی شهری برای تحقق

محور امام رضا (ع) (نگارنده)

اهداف	راهبرد/سیاست
تقویت خوانایی و وضوح با ساماندهی قدمگاه‌ها، امامزاده‌ها، دروازه‌های شهری	
قابلیت اتصال عناصر شاخص	
نشر معارف رضوی با	- قدمگاه‌ها و بقاع متبرکه به عنوان کانون‌هایی برای نشر معارف رضوی و فرهنگ ایرانی - اسلامی توسعه یابند.
مرکزیت قدمگاه‌ها و بقاع	- قدمگاه‌ها و بقاع متبرکه مراکز برای اشاعه، تعمیق و توسعه سبک زندگی ایرانی - اسلامی ارتقا یابند.

<p>متبرکه</p> <p>تلفیق</p> <p>گردشگری</p> <p>مذهبی با</p> <p>طراحی شهری</p> <p>و منطقه‌های</p> <p>زمینه‌گرا</p> <p>تبیین، معرفی، شناساندن و برجسته‌سازی جاده ولایت در سطوح محلی، منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی</p> <p>تقویت</p> <p>زیرساخت‌های</p> <p>گردشگری</p> <p>فرهنگی</p>	<p>- زیرساخت‌های گردشگری مذهبی در شهرها و مناطق مسیر هجرت امام رضا (ع) به ایران تقویت و توسعه یابند.</p> <p>- تقویت شبکه علائم و راهنماهای مسیر امام رضا (ع) در کل جاده ولایت</p> <p>- ایجاد اقامتگاه‌ها با الگوی کاروانسراهای سستی ایرانی در سایت‌های گردشگری برای زائران، گردشگران در مناطق مختلف.</p> <p>- نیاز به نورپردازی آثار و مکان‌های تاریخی- مذهبی برای ایجاد فضاهای فعال در شب و تداوم زمانی</p> <p>- امکان تلفیق ارزش‌های معنوی رضوی با رویدادهای قبل و بعد از آن مانند حماسه- های فتح خرمشهر، شلمچه، ماجرای طیس و...</p> <p>- احداث موزه‌های محلی و منطقه ای برای گردآوری اسناد تاریخی و میراث معنوی و فرهنگی در مناطق مختلف</p> <p>- توجه به سالگرد زمان هجرت امام رضا (ع) و گرامی‌داشت نمادین این مراسم</p> <p>- ساماندهی ورودی‌های محله، شهر و منطقه با رویکرد رضوی</p> <p>برای حفظ هویت شهر از الگوهای بومی در ساخت‌وسازهای جدید استفاده شود.</p> <p>- ایجاد فرم‌های خاص بومی در بناهای یادمانی؛ مانند دروازه‌های امام رضا (ع) در سکونتگاه‌ها</p> <p>- فرم‌ها و علائم راهنمای زیارتی، گردشگری یکپارچه در کل مسیر</p> <p>- امکان مطالعه ریخت‌شناسانه طبیعت مناطق مختلف در طول مسیر معنوی و آیینی</p> <p>- ثبت، حفاظت و احیای فرم‌های طبیعی و مصنوع در موزه‌های منطقه‌ای در مسیر آیینی</p> <p>- توجه به ریخت‌منظره‌های فرهنگی، طبیعی و اجتماعی در سیر از جنوب شرق ایران به منطقه شمال شرق کشور در طول مسیر معنوی رضوی</p> <p>- امکان ایجاد مراکز تولیدی کارگاهی متبرک به نام قدمگاه و محور معنوی رضوی</p> <p>- نیاز به ایجاد مدارس و مراکز آموزش رضوی در طول شهرها و آبادی‌های مسیر معنوی رضوی</p> <p>- نیاز به ایجاد موزه‌ها و نمایشگاه‌های رضوی در طول شهرها و آبادی‌های مسیر معنوی رضوی</p> <p>- نیاز به ایجاد مراکز حرفه‌ای، تولیدی و کارآفرینی رضوی در طول مسیر معنوی</p> <p>- برای ایجاد تنوع و فضاهای سرپوشیده از رواق در بخشی از مسیر استفاده کنید.</p> <p>- روشنایی مسیر پیاده الزامی است و باید در هماهنگی با نورپردازی بدنه‌ها و بناهای بارزش باشد.</p> <p>- تقویت خوانایی و وضوح با ساماندهی قدمگاه‌ها و امامزاده‌ها، دروازه‌های شهری</p>
--	---

<p>- اتصال عناصر شاخص</p> <p>- تقویت شبکه علائم و راهنماهای مسیر امام رضا (ع) در کل جاده ولایت</p> <p>- ایجاد دروازه‌های ورودی و خروجی گردشگران، زائران با الگوی بومی</p> <p>- یکپارچه کردن فرم‌ها و علائم راهنمای زیارتی گردشگری در کل مسیر</p> <p>- به کار بردن گونه‌های گیاهی مختلف برای خردفضاهای متفاوت میدان (ورودی امامزاده و کاربری‌های تجاری) و ایجاد تنوع بصری با استفاده از گل‌ها و گیاهان رنگارنگ</p>	<p>حفظ و تقویت هویت محلی و منطقه‌ای</p>
<p>- استفاده از حوض آب، فواره و ایجاد خردفضاهای دلپذیر در پیرامون مجموعه</p> <p>- طراحی خردفضاهایی با چیدمان آزاد مبلمان شهری برای استفاده‌های گروهی کاربران (استراحت، فراغت و تفریح و انتظار)</p> <p>- تجهیز مکان‌های عمومی به مبلمان شهری مناسب</p> <p>- ارتقای حس همبستگی اجتماعی با توسعه مراکز مذهبی</p> <p>- تقویت اقتصاد سکونتگاه‌ها از طریق رونق گردشگری و زیارت</p> <p>- رجوع به الگوهای بومی ساخت‌وساز به ویژه در مناطق کویری؛ مانند چهارباغ، الگوی حیاط مرکزی، الگوی شوادان، بادگیر و...</p> <p>- ایجاد فرم‌های خاص بومی در بناهای یادمانی مانند دروازه‌های امام رضا (ع) در سکونتگاه‌ها</p>	<p>توسعه پایدار مبتنی بر ویژگی‌های زمینه‌ای با محوریت زمینه فرهنگ رضوی</p>
<p>- ایجاد زیرفضاهایی برای تجمع، در مقابل اماکن مذهبی</p> <p>- ضرورت شناخت و حفاظت و معرفی گونه‌های ارزشمند گیاهی، محیطی و جانوری در مناطق مختلف</p> <p>- بازشناسی سکانس‌های زیست محیطی در طول مسیر</p> <p>- احیای پوشش گیاهی و طبیعت بومی و ایجاد نقاط و مسیرهای سبز زیارتی، گردشگری</p> <p>- بیابان زدایی</p> <p>- احیای قنات، آب‌انبارها، یخچال‌ها و کاروانسراها.</p> <p>- احیای سنت‌های بومی زیست محیطی مانند قنات، آب‌انبار و یخچال و کاروانسراهای بیرون شهری</p> <p>- توجه به گیاهان دارویی و طبیعت‌درمانی در مسیر</p> <p>- تقویت و آفرینش نمادهای فرهنگی متنوع در طول مسیر در ابعاد سنت‌های پوشش و لباس، زبان، غذا، آداب و رسوم و...</p> <p>- تقویت و آفرینش نهادهای اجتماعی و فرهنگی با محوریت جاده امام رضا (ع)</p> <p>- اتخاذ تدابیر اقتصادی، جمعیتی و زیرساختی برای کاهش مهاجرت از سکونتگاه‌های موجود در مسیر و سکونت‌پذیری آن مناطق</p>	<p>ایجاد مسیرهای آیینی رضوی در بخش‌های مختلف مسیر هجرت امام رضا (ع)</p>

- ارتقای حس همبستگی اجتماعی با توسعه کیفی مراکز مذهبی و ملزومات آنها

- ایجاد مراکز اقتصادی وابسته به آستان امام رضا علیه السلام یا قدمگاهها و امامزاده‌های مسیر

- ایجاد شبکه مسیرهای جاده‌ای و ریلی پیوسته

- تلفیق کارکردهای بومی با اهداف جاده ولایت و پروتق نمودن مسیرها

- ایجاد اقامتگاه‌هایی با الگوی کاروانسراهای سنتی ایرانی برای زائران و گردشگران

- بهره‌مندی از مناظر طبیعی و مصنوعی در مسیر با ایجاد کاروانسراها، اقامتگاه‌ها، ایستگاه‌ها

- اتصال مناظر طبیعی به مسیرهای جاده‌ای و پیاده

- در شهرها و مناطق مختلف مسیر هجرت امام رضا علیه السلام به ایران، مسیرهای آیینی و معنوی ایجاد شود.

- مسیر نیشابور تا مشهد به عنوان مسیر گردشگری مذهبی و زیارتی، طراحی و ساماندهی شود.

- نمادهای فرهنگی و هنری با مضامین رضوی در مسیر نیشابور تا مشهد، طراحی و اجرا شود.

- زیرساخت‌های گردشگری مذهبی در مسیر نیشابور تا مشهد به ویژه اقامتگاه‌هایی با الگوی معماری اسلامی - ایرانی طراحی و اجرا شود.

- احیا و ساماندهی عناصر زمینه‌ای با رویکرد رضوی و الگوهای ایرانی - اسلامی

- اتصال عناصر زمینه‌ای توسط مسیرها و ...

- بهره‌گیری از آثار و بناهای تاریخی - مذهبی برای ارتقای هویت جمعی

- نورپردازی آثار و مکان‌های تاریخی - مذهبی برای ایجاد فضاهای فعال در شب و تداوم زمانی

- تلفیق ارزش‌های معنوی رضوی با رویدادهای قبل و بعد از آن؛ مانند حماسه‌های فتح خرمشهر، شلمچه، ماجرای طیس و ...

- در مجاورت پارک‌ها، باغ‌ها، مراکز فرهنگی تفریحی و مکان‌های تجاری در صورت امکان و نیاز، پارکینگ عمومی در نظر گرفته شود.

- برنامه‌ریزی برای کاروان‌های گردشگری مذهبی در مسیر امام رضا علیه السلام

- برنامه‌ریزی برای مسابقات ورزشی و برنامه‌های ورزشی فرهنگی و نمادین در مسیر امام رضا علیه السلام؛ مانند مسابقه دوچرخه‌سواری در محور امام رضا علیه السلام، اردوهای علمی و مذهبی رضوی، تورهای گردشگری در محور امام رضا علیه السلام

- ایجاد مرکز تجمع و فضای سبز در مکان‌های کانونی به منظور تقویت اجتماع‌پذیری، زیست‌پذیری و تعاملات اجتماعی افراد

- به بناهای عمومی و فضاهای شهری موجود توجه شود و استفاده از آنان تقویت

<p>شود.</p> <p>- در نظر گرفتن سلسله مراتب فضایی در طراحی عرصه‌های خصوصی و نیمه عمومی</p> <p>- نیاز به حفاظت از معماری بومی و شاخص‌های بصری مصنوع؛ مانند قدمگاه‌ها و امامزاده‌ها</p> <p>- به‌کارگیری مناظر طبیعی و بکر کویری، شهری، رودخانه‌ای، مناظر چشمه‌ها، واحه‌ها و.... در گردشگری طبیعت‌محور و زیارتی</p> <p>- ارتقای نمودهای بصری مصنوع (قدمگاه‌ها) در منطقه به عنوان مکمل‌های توالی بصری</p> <p>- بسترسازی برای بهره‌مندی از مناظر طبیعی و مصنوع در مسیر با ایجاد کاروانسراها، اقامتگاه‌ها، ایستگاه‌ها</p> <p>- ایجاد نقاط گره‌گامی اردوگاهی و ثبت هنرهای طبیعی در طول مسیر معنوی</p> <p>- معرفی کانون‌های دید بصری و مناظر ارزشمند به گردشگران</p> <p>- طراحی سایت‌های گردشگری در مسیر آیینی با رویکرد حفاظت و استفاده از مناظر طبیعی</p> <p>- استفاده از هنرهای اسلامی - شیعی در طراحی نمادها، بناها و تزئینات فضاهای محور معنوی رضوی</p> <p>- محرومیت زدایی از مناطق روستایی و سکونتگاه‌های موجود در جاده ولایت</p> <p>- مرمت و احیای کاروانسراهای موجود در جاده ولایت در راستای خدمات‌رسانی به زائران و گردشگران (مثلاً کاروانسرای رباط پشت بادام در اردکان یزد و کاروانسرای علاقیند در مشهد)</p> <p>- طراحی و احداث مجتمع‌های فرهنگی در آبادی‌های جاده ولایت</p>
--

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

ایران، سرزمینی است مملو از زمینه‌های ارزشمند فرهنگی، اجتماعی، طبیعی، کالبدی که نیازمند توجه در فرایند توسعه ملی، منطقه‌ای و شهری است. یکی از مهم‌ترین زمینه‌های فرهنگی و مذهبی ایران، هجرت امام رضا (ع) از مدینه تا مرو و عبور کاروان از مناطق و شهرهای مختلف ایران است. این واقعه عظیم فرهنگی، مذهبی و سیاسی فرصتی ذی‌قیمت را پیش روی توسعه زمینه‌گرایی این مناطق می‌نهد که با بازشناسی، برنامه‌ریزی و طراحی زمینه‌گرا

محقق خواهد شد. با نگاهی جامع به این موضوع می‌توان واقعه فرهنگی، مذهبی و تاریخی را با سایر زمینه‌های تاریخی، فرهنگی، طبیعی شهرها و مناطق ایران درآمیخت؛ چنان‌که با ایجاد مسیر فرهنگی - گردشگری امام رضا علیه‌السلام ضمن ارتقای کیفیت محیطی و زندگی به تعمیق مفاهیم رضوی پرداخت. چنین مسیر چندمنظوره گردشگری - مذهبی نیازمند تقویت و ایجاد زیرساخت‌های مورد نیاز در ابعاد مختلف خواهد بود. این نیازها شامل تأسیسات و تجهیزات حمل‌ونقل عمومی، رفاهی، تفریحی و تفرجگاهی، بهداشتی و درمانی، ایمنی و امنیتی، نشانه‌ها و نمادهای راهنما و خاطره‌انگیز و... است.

محور فرهنگی - گردشگری رضوی با بهره‌مندی از زیرساخت‌های گردشگری، مذهبی، حمل‌ونقلی، تفریحی به مثابه محوری فرهنگی، گردشگری و مذهبی در سطح ملی و بین‌المللی عمل می‌کند. طراحی شهری راهبردی به توسعه همه‌جانبه کمی و کیفی این محور منجر می‌شود. این امر می‌تواند با به‌کارگیری نشانه‌ها و نمادهایی از قبیل دروازه‌های ورود و خروج امام رضا علیه‌السلام، سقاخانه‌ها، نقاره‌خانه‌ها و مراسم نقاره‌زنی و سایر یادمان‌های کالبدی - فرهنگی به طور موقت و دائم به تعمیق مناظر فرهنگی رضوی بپردازد.

همچنین آئین‌های استقبال و بدرقه کاروان‌های زیارتی امام رضا علیه‌السلام، محورها و ایستگاه‌های مربوطه، حرکت دسته‌های عزاداری حسینی منطبق بر این محورها در ایام و مناسبت‌های ویژه، توجه به معماری و شهرسازی اسلامی در این مسیر - از مقیاس کلی سکونتگاه‌ها تا جزئیات معماری - می‌تواند در این راستا مفید واقع شود.

همچنین تلفیق برنامه‌های ورزشی، تفریحی و گردشگری با محور امام رضا علیه‌السلام مانند مسابقات یا تورهای ورزشی در محور مذکور، از دیگر راهکارهای مؤثر می‌تواند باشد. راهکارهای مذکور می‌تواند در قالب تدوین برنامه‌های مشخص و عملیاتی برای هر استان، منطقه و شهری عملی شود. توجه به رویکرد مذکور در برنامه‌ها و طرح‌های توسعه هر منطقه و شهری به ویژه طرح‌های جامع و تفصیلی و سایر طرح‌های موضعی و موضوعی ضروری است. در برنامه‌های

مذکور بایستی در ابعاد مختلف حضور داشت و تکلیف هر سازمانی در آن معین شود؛ مثلاً برگزاری برنامه‌های ورزشی و تفریحی به اداره ورزش و جوانان و فرهنگ و مؤسسات فرهنگی واگذار شود. طراحی و احداث دروازه‌های نمادین ورود امام رضا (ع) توسط شهرداری و سازمان مسکن و شهرسازی، تقویت زیرساخت‌های حمل‌ونقل عمومی و خصوصی از طریق اداره راه و شهرسازی، مجتمع‌های خدماتی و رفاهی از طریق سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و... راهبردی در عملیاتی شدن این رویکرد است. به طور کلی می‌توان گفت رویکرد طراحی شهری زمینه‌گرا در محور امام رضا (ع)، یکی از مؤثرترین روش‌ها در نیل به توسعه ایرانی-اسلامی در سرزمین ایران خواهد بود.

منابع

قرآن کریم

۱. ابن شهر آشوب (۱۳۹۲). مناقب آل-
ابی طالب، مؤسسه تحقیقات و نشر
معارف اهل البیت (علیهم السلام)، ج ۴.
  ۲. ابن طاووس، علی بن موسی (۱۳۶۸).
فرج المهموم فی معرفة نهج الحلال
من علوم النجوم، قم، دارالذخائر، چاپ
اول.
  ۳. بهزادفر، مصطفی (۱۳۸۴). «طراحی
شهری در زمینه بررسی موردی شهر بم»،
فصلنامه آبادی، شماره ۴۸، ص ۷۷ - ۸۹.
  ۴. _____ (۱۳۸۸). روش های
طراحی شهری ۱، جزوه درسی و
درس گفتارهای دوره کارشناسی ارشد
طراحی شهری، گروه شهرسازی،
دانشگاه علم و صنعت ایران، دانشکده
معماری و شهرسازی.
  ۵. _____ (۱۳۸۸). روش های
طراحی شهری ۲، جزوه درسی و
درس گفتارهای دوره کارشناسی ارشد
طراحی شهری، گروه شهرسازی،
دانشگاه علم و صنعت ایران، دانشکده
معماری و شهرسازی.
  ۶. _____ (۱۳۸۸). طراحی شهری
- در عمل راهنمای ساختاری اولیه،
جزوه درسی و درس گفتارهای دوره
کارشناسی ارشد طراحی شهری، گروه
شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران،
دانشکده معماری و شهرسازی.
۷. رفیعی، علی (۱۳۸۹). زندگانی امام
رضا (علیه السلام) به نقل از عیون اخبار الرضا،
بی جا، بی نا.
  ۸. سیدکباری، سیدعلی رضا (۱۳۷۶).
«جغرافیای تاریخی هجرت حضرت
معصومه (علیها السلام) فرهنگ کوثر، شماره ۴،
تیرماه ۱۳۷۶، ص ۲۰ - ۲۳.
  ۹. شیخ صدوق، محمد بن علی (۱۳۷۸).
عیون اخبار الرضا، تصحیح علی اکبر
غفاری، ترجمه حمید رضا مستفید،
انتشارات جهان.
  ۱۰. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۹۲ق).
اعلام الوری، تصحیح علی اکبر غفاری،
بیروت، دارالمعرفة، ج ۱.
  ۱۱. عرفان منش، جلیل (۱۳۷۶).
جغرافیای تاریخی هجرت امام
رضا (علیه السلام) از مدینه تا مرو، مشهد: بنیاد
پژوهش های آستان قدس رضوی، چاپ
دوم.
  ۱۲. علیخانی، محمد (۱۳۹۱). «جاده

ولایت»، <http://www.shamstoos.ir>

۱۳. قمی، عباس (۱۳۷۶). *متهی الآمال*،

قم، مؤسسه انتشارات هجرت.

۱۴. کرمانا، ماتیو (۱۳۹۱). *مکان‌های*

عمومی فضاهاى شهری ابعاد گوناگون

طراحی شهری، ترجمه فریبا قرائی و

همکاران، تهران، دانشگاه هنر، چاپ

دوم.

۱۵. مفید، محمد بن محمد، (۱۴۱۳ه.ق).

ارشاد، ترجمه سیدهاشم رسولی

محلاتی، بی‌جا، بی‌نا.

۱۶. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴).

تفسیر نمونه، تهران، دارالکتاب

الاسلامیه، چاپ اول، ج ۳.

۱۷. مولائی، اصغر (۱۳۹۵). *طراحی*

شهری و گردشگری مذهبی: مسیر

هجرت امام رضا (ع) به ایران، تهران،

ناشر مؤلف، چاپ اول.

۱۸. مولائی، اصغر (۱۳۹۶). «گردشگری

مذهبی در مسیر سفر امام رضا (ع) به

ایران»، *فصلنامه علمی پژوهشی*

خراسان بزرگ، شماره ۲۷، سال هفتم.

۱۹. مولائی، اصغر و پیربابایی،

محمدتقی (۱۳۹۵). «طراحی شهری

زمینه‌گرا در مسیر سفر امام رضا (ع) در

ایران»، *فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ*

رضوی، شماره ۱۶، سال چهارم.